

На основе ведущих теорий когнитивного направления в статье освещены когнитивные особенности образования, структуры и функционирования метафоры.

Ключевые слова: *концептуальная метафора, концептуальная интеграция, сходство, выделение утаивания, энергентная структура, метафорическое следствие, топология метафоры.*

O.V. Mykhaskiv, Assistant Professor

Lviv National Ivan Franko University, Lviv

COGNITIVE FEATURES OF METAPHORS

The cognitive turn in the linguistics recognised the important role of metaphor for human cognition and hence unleashed a big interest in metaphor research. Considering the most important theories, this article pictures the cognitive features of metaphor formation, structure and functioning.

Key words: *conceptual linguistics, cognitive integration.*

УДК [811.161.2'373.421]: 27 – 726.1 (477)

Н. Тома, канд. філол. наук, старший викладач

Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ СИНОНІМІЇ У ТВОРАХ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті розглянуто стилістичні особливості функціонування абстрактної лексики у творчості Петра Могили на прикладі лексичних синонімів. Проаналізовано різні групи синонімів за змістом, структурою та специфікою використання.

Ключові слова: *абстрактна лексика, Петро Могила, повні синоніми, неповні синоніми, семантичні синоніми, стилістичні синоніми, семантико-стилістичні синоніми, синонімічна ампліфікація.*

Синонімія абстрактних слів у мові творів Петра Могили посідає помітне місце серед виражальних засобів. Особливо яскраво представлені лексичні синоніми, які є одним з невичерпних джерел урізноманітнення мови творів мислителя.

Предметом нашого аналізу є стилістичні особливості використання абстрактних лексичних синонімів в різножанрових творах Петра Могили, зокрема на прикладі казання «Крестъ Христа Спасителя и каждого человека» та щоденника «Собственноручныя записки». Метою цієї розвідки є репрезентація стилістичних параметрів абстрактної лексики творів Петра Могили – виявлення, класифікація та аналіз особливостей функціонування лексичних синонімів.

Огляд синонімії окремих пам'яток української мови різних періодів здійснено в статтях Л.Л. Гумецької [1], узагальнення подано в академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» [2], а також у монографічних дослідженнях і статтях з і-

© Н. Тома, 2014

торичної лексикології В.М. Русанівського [3], Л.М. Полюги [4], В.В. Німчука [5] та ін. Так, В.М. Русанівський відзначає, що найбільший пік у розвитку синонімії припадає на час формування національних літературних мов, і, відповідно, синонімічне багатство української мови особливо було розвинуте в XVI–XVII ст. [3: 78]. Л.М. Полюга також підкреслює, що одним із найактивніших, найчастіше використовуваних стилістичних засобів староукраїнської літературної мови досліджуваного періоду є синонімія [4: 146].

Мовознавець О.О. Тараненко вважає, що, залежно від принципів класифікації, можна виділити такі різновиди синонімів: 1) абсолютні, або повні – неповні; 2) семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні; 3) різнокореневі – однокореневі; 4) загальномовні – контекстуальні. Те саме слово у відношенні до іншого слова може бути одночасно, наприклад, неповним, стилістичним, однокореневим і загальномовним синонімом [6: 946].

Проаналізуємо особливості використання окремих різновидів синонімічних мовних одиниць у мові творів Петра Могили. До *абсолютних*, або *повних*, належать синоніми, цілком рівнозначні і загалом тотожні за вживанням, тобто стильовою сферою функціонування, емоційно-експресивною характеристикою, частотністю, сполучуваністю і т. ін. Наприклад, у досліджуваних творах абсолютними можна вважати такі синоніми: *страх – боязнь* [7: 388]; *сила – моць* [7: 394]; *праця – труд* [7: 390–391]; *смерть – умертвене* [7: 391]; *слабый – немоцный* [7: 393]; *роспамятоване – припоминане* [7: 400]; *добро-волне – не з мусу* [7: 408]; *подвиг – звѣтязство* [7: 410]; *спасеніє – поратованіє* [7: 411]; *учиноць – поступоць* [7: 412]; *перешкода – трудноць* [7: 412].

Іменники *страхъ* і *боязнь* виступають синонімами, бо слово *боязнь* означає «страх»: [10 (1: 116)]... *ку неприятелемъ страхъ и боязнь, ку своимъ любовь и упріймость* [7: 388]. Ці значення засвідчені і в контексті казання з поясненням «страх» [10 (2: 393)].

Аналогічно простежуємо абсолютну іменникову синонімію: *сила – моць* у реченні: *Моць Божая для того есть, абовѣ мь Христось Богъ и Спаситель ... крестнымъ оружіемъ, «князя тмы вѣрка сего» звѣтяживши, силу и моць его стерль и скрушил* [7: 394]. У «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» слово *моць* подано в чотирьох значеннях, основним з яких є «спроможність» [10 (1: 615)]. Лексема *сила* в цьому ж словнику засвідчена також у чотирьох значеннях, домінантним з яких є «спроможність» [10 (2: 343)]. У сучасній мові слова *міць*, *міцність* вживаються зі значенням «міцність, фізична сила, могутність, витривалість», а лексема *сила* означає «фізична здатність або можливість здійснювати що-небудь, могутність. Отже, можна стверджувати, що лексеми *сила* і *моць* є абсолютними синонімами.

Широко використовує Петро Могила і *неповні* синоніми, що не можуть взаємозамінюватися, наприклад: *миръ – свѣтъ* [7: 395]; *пан – добродѣй* [7: 387]; *пристойный – належный* [7: 388]; *ганебный – насрамотнѣйший* [7: 392]; *безуміє – глупство – шаленство* [7: 393]; *смерть – вѣчна погибель* [7: 404]; *милосердіє – челоувѣколюбіє* [7: 395]; *внутрене – духовне* [7: 396]; *мовити – розказувати* [7: 396–397]; *припоминане – розмышляне* [7: 398–399].

Лексеми *милосердіє – челоувѣколюбіє* виступають неповними синонімами, бо слово *милосердіє* вказує на співчутливе ставлення до людини і за семантикою корелює зі словом *челоувѣколюбіє*: *Яко малый Давидъ, Христось Спаситель наш, ведлуг смотренія плѣти з горбицы милосердіа и челоувѣколюбія Своего, пять каменій пренайдорожых, ранъ своих, доброволне вынявши, з процы можности Бозства Своего* [7: 395].

Лексеми *попора* – *вѣрность* виступають неповними синонімами, адже спільним для цих слів виступає лише одне зі значень: «підлеглість, відданість»: *Тои потреба наболшею моцю боронити; а затымъ все доброе подасть: на судахъ – вѣрность и справедливость, въ мѣстахъ – згоды и милость, межи поддаными – попора и вѣрность...* [7: 388]. «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» засвідчує лексему *попора* зі значенням «смирненність» [10 (2: 179)], а лексема *вірність* у цьому ж словнику зареєстрована в значенні «відданість» [10 (1: 230)].

Наведені приклади дають підставу стверджувати, що досліджувані абстрактні іменники мають близькі, але не тотожні значення. А значить, вони можуть доповнювати один одного, коли вживаються в синонімічному ряді, але не в змозі взаємозамінюватись.

Стилістичні параметри абстрактної лексики в текстах Петра Могили репрезентовані семантичними, або *поняттєвими*, *стилістичними* та *семантико-стилістичними* синонімами, що мають певні відмінності в значенні та вживанні. Такій класифікації піддаються *неповні* синоніми.

Семантичні синоніми відрізняються відтінками значення, що передають різні грані позначуваного поняття, а також виражають різне ставлення з боку мовця. Письменик намагається донести свою думку до слухача або читача, а тому залучає до тексту казання «Крестъ Христа Спасителя и кожного челоvька» абстрактну лексику, яка має певне емоційне забарвлення, переважно конфесійного вжитку, зрідка – розмовного.

У процесі дослідження виявлені такі *семантичні* синоніми: *пан* – *добродѣй* [7: 387]; *рада* – *мудрость* [7: 389]; *Божая сила* – *Божая премудрость* – *моць Божая* – *премудрость Божая* [7: 394]; *милосердие* – *челоvьколюбие* [7: 395]; *примѣрить* – *поеднати* [7: 395]; *внутриѣй* – *духовный* [7: 396]; *припомянать* – *розмышлявать* [7: 396]; *припомянать* – *розмышляють* [7: 398–399]; *бѣда* – *школа* [7: 415]; *охотнее* – *любовне* – *з благодареніємъ* [7: 415]; *небесное розмышляя* – *небесные речи* – *духовные речи* [7: 418].

За допомогою лексеми *пан* Петро Могила підкреслює ввічливе ставлення при звертанні, а лексема *добродѣй* більше вказує на здатність здійснювати добрі вчинки [6 (2:118)] Пор.: *Гдымъ з пилностю уважалъ, ясне освещеный велможный милостивый скіонже, мнѣ велце милый пане и добродѣю...* [7: 397].

У двох інших реченнях використані синоніми в іменниковій та дієслівній граматичних формах – *припомянания* і *розмышляя* та *припомянали* і *розмышлявали*, що вказують на різні ознаки процесу мислення – «пригадування, спогади» – з одного боку, і «роздуми, розмірковування» – з другого: *Через гимны теды, для особливошого припомянания и розмышляя добродѣйствъ, от Христа через крест намъ поданных...* [7: 398]; *Въ всѣхъ справахъ наших, яко начастѣй, муку добровольную и смерть, на крестѣ за нас поднятую, Спасителя нашего собѣ припомянали, и о ней завше розмышлявали...* [7: 396].

Такі синоніми реалізують свою диференційну ознаку, з одного боку, для уточнення змісту, а з іншого – для підкреслення певного відтінку значення.

У межах *семантичних* синонімів виділено мовні одиниці, що служать для виявлення ступеня чи міри ознаки, якості або стану, характеру дії, наприклад: *Слышавъ же митрополитъ мудроразсудный старчевъ отвѣтъ, рече* [8: 66] і *Виждь убо, како мудръ сей преподобный мужъ: и послушаніе испълти и воздержаніе сохранивъ, всѣхъ предсѣдящихъ ползовавъ* [8: 66]. Тут дистантні семантичні синоніми виражають різний ступінь розумової діяльності людини: *мудрый* – *мудроразсудный* [8: 66].

Семантичними синонімами є слова *ганебный – насромотнѣйший* у реченні: *Всюды ганебною смертю и насромотнѣйшого караня знакомъ былъ...* [7: 392]. Семантика прикметника *ганебный* підсилена наступним синонімом, вираженим формою найвищого ступеня порівняння прикметників – *насромотнѣйший*.

Семантичним синонімам відводиться домінантна роль у тексті казання, що зумовлено завданням виразно представити поняття, які виступають об'єктом найпильнішої уваги проповідника. Майже всі семантичні синоніми мають більш чи менш виражені додаткові значення, які детермінуються сферою конфесійного мовлення й особливостями християнського світогляду. Синоніми цієї групи в текстах служать для вираження інтенсивності ознаки або стану.

Іншу групу синонімів, виявлених у текстах мислителя, становлять *стилістичні* синоніми, які відрізняються за належністю до різних функціонально-стильових сфер (нейтральної, розмовної, книжної, офіційно-ділової та ін.), емоційно-оцінними характеристиками, належністю до різних часово-територіальних пластів.

В аналізованих творах Петра Могили представлені такі *стилістичні* синоніми: *слабый – немоцный* [7: 393]; *смерть – вѣчна погибель* [7: 404]; *почтливость – пошановане* [7: 400]; *добро – животь вѣчный – царство небесное – спасеніе – навѣки царствованіе с Богом* [7: 406]; *квалтом притягать – примушати* [7: 406]; *мус – гвалт* [7: 407]; *мощно – непорушне* [7: 412]; *воля – вшехмощность Божая* [7: 416].

Особливістю творчої манери Петра Могили при написанні проповіді є поєднання стилістично різнопланових синонімів. Наприклад, використані стилістично різнопланові іменникові синоніми *мус – гвалт* у наступних реченнях: *А если и доступно з мусу або гвалту, не надолго при насъ трвати будутъ...* [7: 407]; *Божія зась премудрость есть намъ крестъ, гды жь не през мусъ, а ни през гвалтъ, але вделугъ Пребожественноу Троицы...* *цѣною пренайдорожшеи Крѣви Своей...* [7: 395].

Подібні за семантикою стилістичні дієслівні синоніми *квалтом притягать – примушати* представлені у наступному реченні: *Мовит бо вѣм, «кто хочет за Мною ити», абы научилъ, и жь жадного до того, што имъ прекладати хочетъ, квалтомъ не притягаетъ а ни примушаетъ, але, абы каждый з доброи хоти и з власнои воли своєї науку Его приймвали, зезволил и за Нимъ ишоль, радить и взывает* [7: 406].

У синонімічних рядах *мус – гвалт, квалтом притягать – примушати* іменник *мус*, дієслова *притягать, примушати* були загальноновживаними в мові того часу і могли використовуватися в будь-якому стилі. Проте мовні одиниці *гвалт, квалтом притягать* стилістично марковані і належать до розмовного стилю.

Синонімічний ряд *добро – животь вѣчный – царство небесное* представлений у реченні: *Кто тебѣ хочетъ тыи добра, до которыхъ Я его взываю, одѣдичити, то есть животь вѣчный, царство небесное, покой уставичный и роскоши завжды твараючи, кождый вшелякого стану, кондиции и възрасту человекъ, тоєю доброю и простою дорогою, которую Я ему указую, нехай идет...* [7: 406]. Цей ряд можна доповнити синонімами *спасеніе – навѣки царствовать с Богом*, які використані в наступному реченні: *Всѣх зась воли его противячихъся и зле чинячихъ на вѣчную муку предѣуставиль... на спасеніе бываает, яко мовить Августинъ: «двои суть людей товариства, с которыхъ едно предѣуставлено есть на вѣки царствовати з Богомъ, а другое вѣчное однести каране»* [7: 407].

У виділеному синонімічному ряді *добро – життя в'єчний – царство небесное – спасеніє – на в'єчки царствованіє с Богом* лексеми *добро* і *спасеніє* були загальноновживаними в мові того часу і могли використовуватися в будь-якому стилі. А синоніми *живот в'єчний – царство небесное – нав'єчки царствованіє с Богом* належать до конфесійного стилю. Наявність у творях Петра Могили різностильових синонімів-іменників виправдане змістом тексту, відповідає задумові проповідника, його ідеї – переконати, схвилювати слухачів, вплинути на розум і почуття.

Синоніми *смерть – в'єчна погибель* використано в іншому реченні: ... *з невол'є в'єчної погібели выкупити насъ рачиль и упадлыхъ през гр'єхъ пр'євородный пратоца презъ пониженую и от вс'єхъ взгорженую на дрєв'є Свою смерть поднесль и въздвинуль...* [7: 395]. Причому, якщо лексема *смерть* є загальноновживаною в мові того часу і зараз поширена в різних стилях, то словосполученням *в'єчна погибель* послугуються, як правило, у конфесійному стилі. Отже, особливістю стилістичних синонімів, які використовує Петро Могила у творах, є їхня вживаність у різних стилях мовлення та у творах різного жанру (світського чи релігійного змісту).

Синонімічні ряди, особливо ті, що мають не два-три, а більше членів, складаються переважно з *семантико-стилістичних* синонімів, наприклад, *безуміє – глупство – шалєнство* [7: 393]; *тяжкості – прикрости – б'єды – утиски* [7: 411] – *трудности – клопоти* [7: 413]; *пристойный – належный* [7: 388]; *благоє – доброе* [7: 409]; *чудовни справи – великие доброд'єйства* [7: 400]; *трепещать – бояться* [7: 396]; *утверждать – умоцнять* [7: 410]; *мовити – розказувати* [7: 396–397]; *ректи – мовити* [7: 408].

У працях з історії мови зазначають, що стилістичні параметри пам'яток ділового жанру XIV–XV ст. часто представлені за допомогою прийому стилістичної інтенсифікації, що здійснюється у вигляді синонімічної ампліфікації. Мовознавці вважають, що накопичення синонімів сприяє інтенсифікації семантичного аспекту слова й висловлювання загалом [9: 88].

Подібну функцію синоніми виконують і в аналізованих творах Петра Могили. Автор використовує синонімічні пари, компонентами яких можуть бути як абсолютні синоніми, так і ті, що вступають у синонімічні зв'язки в одному зі значень, наприклад, у реченні: *Еллиномъ же, албо поганом, безуміє, то єсть глупство або шалєнство, гды насъ, кланяющіхся распятому Христу, видячи, насм'єхаются, глупству и шалєнству нашему все смотреніє Бога и Спаса нашего Ісуса Христа приписуючи* [7: 393]. Нагромадження іменникових синонімів *безуміє – глупство – шалєнство* підсилює експресивність висловлення.

Синонімічну ампліфікацію *тяжкості – прикрости – б'єды – утиски* [7: 411] – *трудности – клопоти* [7: 413] зафіксовано також у наступних двох реченнях: *Ижъ вс'є тяжкості и прикрости терпєливє чєлов'єкови зносити для царствія небєсного потреба и ижъ не толко трвалост в зношенію б'єдъ и утисков м'єти єму прислушаєт, але и до вс'єхъ цнотъ трєзвотъ заховати и вс'є приказанія пл'єнити належитъ, для чого и рекль* [7: 411]; ... *и не бавячися трудностями, клопотами и старанєм звязку малженєского, вл'єстивши слово Збавитєлево в соб'є, ведлугъ рады апостолєскои абы ся безпечне о выгоженє Самому Пану и приподобанє ся Ему...* [7: 413]. У цьому синонімічному ряді об'єднані слова мають загальне спільне значення, але кожне з них відрізняється від інших семантичним наповненням та емоційним забарвленням. Наприклад, лексема

тяжкості означає «дуже важкі, обтяжливі обов'язки, клопоти»; слово *прикрости* вказує на «неприємність, незадоволення»; лексема *б'їда* тотожна поняттю *нещастя*; слово *трудности* означає «скрутні, важкі обставини, в яких щось відбувається»; слово *клопіт* вказує на «роботу, пов'язану з труднощами щодо її виконання».

Крім *загальнонових*, *постійних* синонімів, стилістичні параметри абстрактної лексики у творах Петра Могили репрезентовані *контекстуальними*, або *ситуативними* синонімами, які будуть темою дослідження нашої наступної наукової розвідки.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що Петро Могила використовує абстрактні синоніми для уникнення стилістичних повторів, увиразнення тексту, виділення понять, уточнення, підсилення, заміщення, оцінки (позитивної чи негативної), збагачення та урізноманітнення мови.

Отже, абстрактні синоніми і в конфесійному, і в світському мовленні виконують різноманітні стилістичні функції, найважливішими з яких є:

1) *диференціація*, яка полягає в уточненні та деталізації зображуваного, де перехід від одного синоніма до другого дає нову, додаткову інформацію про предмет, його ознаки чи властивості.

2) *заміщення*, яке полягає в заміні синонімів або в межах одного речення (для звукового урізноманітнення мови), або в межах одного твору (для формування стилістичного контексту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 38–44.
2. Історія української мови. Лексика та фразеологія. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕК, 2001. – 392 с.
4. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1991. – 240 с.
5. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с.
6. Словник синонімів української мови: у 2т. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 2. – С. 945–954.
7. Могила П. «Крестъ Христа Спасителя и каждого человека», проповідь, произнесенная 4 марта 1632 г. / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч.1. – Т.VIII. – Вып.1. – Киев, 1914. – С. 386–421.
8. Могила П. Собственноручныя записки Петра Могилы / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7. – Киев, 1887. – С. 49–132.
9. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XVст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
10. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [уклад. Л. Л. Гумецька]. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. 1–2.

Стаття надійшла до редакції 18.09.14

Н. М. Тома, канд. філол. наук, старший препод.
Национальний університет «Киево-Могилянська академія», Київ

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ СИНОНИМИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПЕТРА МОГИЛЫ

В статье рассмотрены стилистические особенности функционирования абстрактной лексики в творчестве Петра Могила на примере лексических синонимов. Проанализированы различные группы синонимов по содержанию, структуре и специфике использования.

Ключевые слова: абстрактная лексика, Петро Могила, полные синонимы, неполные синонимы, семантические синонимы, стилистические синонимы, семантико-стилистика синонимы, синонимическая амплификация.

N. Toma., Candidate of philological sciences, senior teacher
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv

PECULIARITIES OF SYNONYMY MANIFESTATION IN PETRO MOHYLA'S WORKS

In the article stylistic peculiarities of abstract vocabulary functioning in the works of Petro Mohyla at the example of lexical synonyms are viewed. Various groups according to content, structure and specificity of usage are analyzed.

Key words: abstract vocabulary, Petro Mohyla, complete synonyms, incomplete synonyms, semantical synonyms, stylistic synonyms, semantical and stylistic synonyms, synonymic amplification.

УДК 81'342.8:811.111

М. Карп, викладач

Львівський національний аграрний університет, Дубляни

КОГЕЗИЯ ТА КОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК СУКУПНІСТЬ ТЕКСТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ У БРИТАНСЬКИХ ХУДОЖНІХ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ТВОРАХ

У статті розглянуто когезію (сукупність видів внутрішньотекстового зв'язку) як особливий вид граматичного або лексичного зв'язку, що забезпечує логічну послідовність та когерентність (сукупність видів зовнішньотекстового зв'язку) як цілісність тексту, яка полягає в логіко-семантичній, граматичній та стилістичній взаємозалежності складових елементів його структури; визначено теоретико-практичну проблематику категорій когезії та когерентності британських художніх мультимодальних текстів.

Ключові слова: когезія (зв'язність), когерентність (цілісність), внутрішньотекстовий зв'язок, зовнішньотекстовий зв'язок, британські художні мультимодальні тексти.

© М. Карп, 2014